

Доц. Ю.К. Васильєв, проф. К.К. Васильєв
Сумський державний університет

До біографії Олександра Михайловича Шумлянського (1748–1795)

Ми вже опублікували статтю про роль уродженця Полтавщини, професора О.М. Шумлянського у вдосконаленні викладання у вищій медичній школі [2] та ще одну статтю, в якій вперше проведено критичний аналіз публікацій про того ж професора за понад два століття [3]. Настав час ввести у науковий обіг деякі архівні матеріали, виписки з яких вже давно зберігаються у нашому особистому архіві. У цьому меті цієї публікації та її новизна.

Нижче цитуються джерела із фонду Державної медичної колегії. Останню, для стислості, найчастіше називають Медичною колегією. Вона була створена 1763 р. як вищий орган медичного управління в імперії. У 1803 р. медична колегія була скасована, та її функції було передано створеним тоді міністерствам. У 1784 р. О.М. Шумлянський повернувся із закордонного вдосконалення в медицині та у зв'язку з цим у названій колегії відкладалася низка документів. Цей комплекс документів вплетений у книгу Медичної колегії за червень 1784 р., де він знаходиться під №8 та озаглавлений: «О позволении медицины доктору Александру Шумлянскому в Российской империи управлять [осуществлять] медицинскую практику. Июня 6 дня 1784 года»¹. (Далі посилання на цю одиницю зберігання ми даємо в тексті в круглих дужках і наводимо тільки листи, що цитуються).

Перший документ — прохання Олександра Шумлянського на найвище ім'я (вхідний № 1277, від 23 травня 1784 р.)². Це прохання цікаве тим, що відповідно до вимог того часу, в ньому коротко наведено відомості про навчання та попередню службу нашого героя. Він зазначив, що знаходився «для обучения лекарской науки [с] 1773 марта 12 [в] Адмиралтейском гошпитале волонтером; 1776 сентября 5 произведен лекарем и определен в службу <...> в ту же

гошпиталь на подлекарское жалованье, а 1777 августа 21 из оной с абшидом [письменным свидетельством об отставке] уволен». Тут треба надати такі роз'яснення. Волонтером — тобто за власний рахунок, на відміну від інших учнів, які навчалися за державний рахунок. Підлікар — звання, яке присвоювалося особам із незакінченою медичною освітою; мабуть лікарської вакансії у шпиталі на той час не було, а була тільки підлікарська; тому О. Шумлянський отримував підлікарську платню. Потім, у проханні написано, що для закінчення своєї медичної освіти він був у іноземних державах, де у Страсбурзькому університеті «по сочинении диссертации <...> дан мне на докторский градус диплом». Шумлянський просив дати йому дозвіл «управлять [осуществлять] в Российской империи медицинскую практику» (Арк. 129–129 об.). Прохання було написане канцеляристом Медичної колегії та власноручно підписано тим, хто подав це прохання.

Серед документів є оригінал паспорта, виданого послом («повноважний міністр») князем Дмитром Михайловичем Голициним О. Шумлянському для проїзду з Відня до Санкт-Петербурга: «№ 44 <...> Действительный тайный советник, действительный камергер, орденов святого Андрея Первозванного, святого Александра Невского и святыя Анны Кавалер, и пребывающий при Римском императорском дворце полномочный министр, Князь Дмитрий Голицын. Даю знать чрез сие всем, кому о том ведать надлежит, что показатель сего, малороссийского города Полтавы уроженец, доктор медицины Александр Шумлянский, возвращается от сюда в Санкт-Петербург. Того ради всех, кому сие предъявлено будет, по состоянию чина и достоинства, благоприсутно прошу, помянутому доктору везде свободный

¹ РДАСА. — Ф. 344. — Оп. 1, частина 3. — Кн. 267. — Арк. 128–140.

² У Російській імперії використали Юліанський календар, який у XVIII столітті відставав від Григоріанського календаря на 11 діб.

и беспрепятственный, даже до Санкт-Петербурга чинить пропуск. Во свидетельство чего дан ему от меня сей паспорт за подписанием моим, и с приложением печати моего герба. В Вене августа седьмого числа, тысяча семьсот восемьдесят третьего года. (Подпис князя). Сей паспорт служит на двенадцать месяцев» (Арк. 131)

Наступний документ — атестат за №2467, який підписали три члени Медичної колегії: «1784 году июня 5 дня в Государственной медицинской коллегии медицины доктор Александр Шумлянский из разных медицины частей экзаменован, который на все чинимые ему вопросы отвечал [отвечал] весьма порядочно и оказался достойным к отправлению свободной практики и к принятию в службу. Барон Георг Аш, Фома Тихорский, Сава Горголи» (Арк. 132).

Далі, слідуючи хронологічній послідовності, вкажемо на копію наступного документа, що у справі. У ньому сказано, що за найвищим указом «сего 1784 года июня 6 дня <...> в Государственной медицинской коллегии определено: медицины доктору Александру Шумлянскому <...> в Российской империи медицинскую практику управлять [осуществлять] позволить» (Арк. 135).

Отримавши дозвіл на медичну практику, Олександр Шумлянський дав «клятвенное обещание», яка починалася фразою: «Аз нижеименованный обещаю и клянуся Всемогущим Богом пред Святым Его Евангелием», а закінчувалося словами: «В заключение же сей моей клятвы целую Слова и Крест Спасителя моего, аминь». Ця клятвена обіцянка надрукована друкарським способом, а внизу рукою нашого героя написано: «у сей присяги медицины доктор Александр Михайлов сын Шумлянский был и подписал». Далі слідує підпис священика, який нерозбірливо написав черкву, де відбувалася ця дія, і число — 9 (?) червня 1784 р. Після священика слідує підпис свідка, якогось канцеляриста Петра Базарова (Арк. 134).

На копії наступного документа не проставлено дату, але треба думати, що він був складений після зазначених подій. У ньому говориться: «минувшего мая 23 дня поданным в Государственную медицинскую коллегию медицины доктор Александр Шумлянский прошением объявлял <...> 1773 марта со 12 находился он для обучения лекарской науки волонтером, а 1776 сентября с 5 в службе <...> лекарем при здешней адмиралтейской гошпитали, и 1777 августа 21 из службы с абшидом [письменным свидетельством об отставке] уволен». Далі наголошується, що «для совершенного помянутой науки окончания» він був закордоном і в Страсбурзькому університеті був «удостоен доктором и дан ему диплом, а ныне с данным из города Вены паспортом прибыл в Санкт-Петербург; просит о экзаменовании его в медицине и, по достоинству [утверждении] доктором, о позволении управлять [осуществлять] в Российской империи медицинскую практику; и на то дать ему указ. <...> Аттестатом оной коллегии от господ членов сего июня в 5 засвидетельствовано, что они одного доктора Шумлянского из разных медицины

частей экзаменовали, который на все чинимые ему вопросы отвечал весьма порядочно; показали, [что он], как к отправлению свободной практики, та кож к принятию в службу достойный». І на закінчення зазначено, що 6 червня 1784 р. за найвищим указом «Государственная медицинская коллегия приказали: означенному медицины доктору Александру Шумлянскому по прошению его <...> в Российской империи медицинскую практику управлять [осуществлять] позволить» (Арк. 133–133об.).

Про отримання цього документа наведений рапорт наступного змісту: «В Государственную медицинскую коллегию, оной коллегии из конторы. Рапорт о получении указа. <...> указ из оной коллегии <...> во известие, что медицины доктору Александру Шумлянскому в Российской Империи медицинская практика управлять [осуществлять] позволено, в медицинской конторе 19 числа получен. (Подпис)». У Медичній колегії вказаний вхідний номер та стоїть дата: «№2799, июня 26 дня 1784 года» (Арк. 140).

З наступних документів випливає, що О. Шумлянський, підтвердивши свій закордонний диплом доктора медицини та отримавши права медичної практики, шукає можливість працевлаштуватися. Він знову подає прохання на найвище ім'я:

«1-е. Находился я для обучения лекарской науки при Санкт-Петербургской адмиралтейской госпитали 1773 марта 12 волонтером, а 1776 сентября 5 принят в службу <...> лекарем в тот же гошпиталь. 1777 августа 21 из службы с абшибом [письменным свидетельством об отставке] уволен к отъезду в иностранные государства для окончания начатой науки, и, наконец, находясь в Страсбургском университете, по сочинении мною диссертации, удостоен доктором, а в настоящем 1784 году возвратно приехал в Санкт-Петербург, и по достоинству [утверждении] при учинённом в Государственной медицинской коллегии экзамена, произведен доктором с дозволением управлять [осуществлять] в Российской империи медицинскую практикой, о чем дан мне из оной коллегии указ.

2-е. Ныне же <...> имею желание быть в службе <...> и продолжать ону в Московском генеральном госпитале при чтении учащимся в оной подлекарям, ученикам и волонтерам медико-хирургических лекций.» І у зв'язку з цим просив, щоб «указом повелено было определить меня <...> в Московский генеральный гошпиталь лекционным доктором с надлежащим жалованием.» На проханні вказаний вхідний номер і стоїть дата: «№4285, подана октября 28 дня 1784 года» (Арк. 136–136 об.).

Прохання написане канцеляристом Медичної колегії та лише підписано Олександром Шумлянським. У зв'язку з цим проханням, Медичною колегією було складено дві довідки: а) хто і коли служив у названому шпиталі лекційним лікарем (Арк. 137–137 про.); і б) яку платню лекційні лікарі отримували (Арк. 138–139 про.).

Наприкінці, розповімо про останній документ аналізованого нами комплексу матеріалів про проф. Шумлянського. Це латинське оголошення Йоганна

Фрідріха Лобштейна (J. F. Lobstein, 1736–1784), надруковане друкарським способом на аркуші приблизно розміру А3. З самого верху його надруковано: *Johannes Fridericus Lobstein, Med. D. Anat. et Chirurg. Prof. Facultatis Medicae in Universitate Argentoratensi*. Тобто, Йоганнес Фрідерікус Лобштейн, медицини доктор, анатомії та хірургії професор; медичний факультет університету у Страсбурзі.

Спочатку професор пише про значення анатомії. Про те, що медики завжди були зацікавлені робити секції людських трупів для вивчення чудового творіння Природи: «*Cadavera humana secandi studium tanti semper a Medicis habitum fuit, ut non ea modo, quae frequentius obvia annotarent, sed & mirificos Naturae*». Далі він представляє чотирнадцять adeptів медицини, які добре зарекомендували себе на іспитах та дисертаціях; і пише про те, що медичний факультет вважав їх гідними того, щоб вони публічно отримали нагороди за свої заслуги: «*Quatuordecim Medicinae Cultores <...> in Examinibus & Dissertationibus ita sese probarunt, ut Medica Facultas dignos judicaverit, qui publice meritorum praemia consequerentur*». Вказано місто та дата даного оголошення: Страсбург, день 27 серп. 1783 року — *Argent[orati]. d. 27. Aug. MDCCCLXXXIII*.

Після цього перераховані персони, які у 1782–1783 рр. стали докторами медицини (дані в тій послідовності, в якій вони успішно захистили дисертації): I. Joh. Andreas Kob; II. Georg. Philippus Mahr; III. Joh. Christoph. Beyer; IV. Georg. Ludovicus Noellner; V. Jacobus Fridericus Rheinlaender; VI. Josephus Matthaeus Lambert; VII. Alexander Schumlansky; VIII. Jacobus Wolff; IX. Nicolaus Albertus Escuyer; X. Carolus Henricus Martienssen; XI. Georgius Sigismundus Richter; XII. Jacobus Nobilis a Bacca, XIII. Johannes Pfeffinger; XIV. Franciscus Henricus Walz. Серед 14 учнів проф. Лобштейна Олександр Шумлянський наведено сьомим у цьому списку. Його захист відбувся 16 листопада 1782 р.

Наприкінці надруковано прізвища канцлера університету (*Cancellario Universitatis*), ректора університету (*Rectore Universitatis*) та декана медичного факультету (*Decano Facultatis Medicae*). Деканом був філософії та медицини доктор, патології професор Йоганн Герман (1738–1800): *Johanne Hermann. Phil. & Med. D. Pathol. Prof.* Про те, що цей лікар і натураліст, який з 1768 р. займав кафедру в Страсбурзі, був одним із професорів у Олександра Шумлянського, ніхто з його біографів досі не писав.

З самого низу наведеного документа, набраного друкарським способом, від руки два записи: «В подлинном читал, Медицинской коллегии переводчик» (підпис) та «Подлинный диплом взял доктор Шумлянский» (Арк. 130). Таким чином, це оголошення проф. Лобштейна, під керівництвом якого Олександр Шумлянський підготував свою дисертаційну роботу, було залишено в Медичній колегії, як підтверджуючий документ захисту їм докторської дисертації в Страсбурзькому університеті.

Архівні джерела, що ми вперше цитуємо, не підтверджують даних, які наводять О.М. Нікітін [6],

Б.М. Палкін [7], М.К. Бородій [1] та Б.П. Криштопа [5] про те, що Олександр Шумлянський у 1775 р. отримав звання лікаря. Він став лікарем не в 1775, а наступного року — 5 вересня 1776 р. Наші дані підтверджують публікацію Я.О. Чистовича [8], який дає ті самі, що й ми дати початку навчання та його закінчення у госпітальній школі Адміралтейського шпиталю Олександром Шумлянським, а також дату його звільнення від служби та дату отримання ним права практики. (Щоправда він не зовсім точний у третьому випадку, оскільки пише, що 21 серпня 1777 р. лікар Шумлянський поїхав до Страсбурга; цим числом він був звільнений від служби, а поїздка його почалася дещо пізніше). Відомо, що за завданням проф. Чистовича йому робили архівні виписки, які потім він використовував під час написання своєї монографії. Не виключено, що ми за ним цитуємо ті ж історичні джерела; але ми це можемо тільки припускати, оскільки у книзі він не наводить посилань на архівні джерела. Водночас він помилково стверджує, що 6 червня 1784 р. доктор медицини Шумлянський був призначений професором Імператорського медико-хірургічного інституту (ІМХІ).

Ми ще повернемося до служби Олександра Шумлянського у названому інституті, а тепер маємо звернути увагу на помилкове твердження (або друкарську помилку) Л.Ф. Зміїва [4]. Останній писав, що наш герой 4 червня 1784 р., після іспиту в Медичній колегії, отримав право практики. Зараз ми, спираючись на наведені архівні джерела, можемо стверджувати, що указ про це підписано не 4, а 6 червня.

Раніше ми зазначали, що 6 червня 1784 р., як стверджує проф. Чистович, а лише на початку наступного — 1785 р. — Олександр Шумлянський став професором у ІМХІ [3]. Зараз же ми можемо дати хронологію подій, що були наприкінці 1784 і на початку 1785 років, ґрунтуючись як на наших попередніх повідомленнях, так і вперше введених нами архівних джерел.

У другій половині 1784 р. доктор медицини Шумлянський шукає роботу. Можливо, у нього з'явилася якась приватна медична практика, але він тільки повернувся з семирічної поїздки, його ніхто не знає, йому ще належить набути авторитету серед заможних пацієнтів. У будь-якому випадку важливо було мати постійний зарібок, служити, а професорська посада, крім того, буде репрезентувати його як висококваліфікованого спеціаліста.

Ймовірно, саме у Державній медичній колегії він дізнався про можливість працевлаштуватися лекційним лікарем до шпитальної школи при Московському генеральному шпиталі. У зв'язку з цим 28 жовтня 1784 р. у названій колегії канцелярист у потрібній формі, відповідно до тогочасних вимог, становить йому прохання на найвище ім'я. Ми вперше привели цей документ, ніхто до нас навіть не писав, що О. Шумлянський, після свого приїзду з-за кордону, починав влаштовуватися на роботу в цей шпиталь; це ще раз доводить, що цитований комплекс документів ми перші вводимо в науковий обіг. І тут треба звернути увагу, що у його проханні (від 28 жов-

тня 1784 р.), де мають бути відзначені усі віхи його служби, жодного слова не сказано про професорство в ІМХІ. Отже, він не міг, як стверджував Я.О. Чистович, бути професором у цьому інституті з 6 червня 1784 р.

Таким чином, його прохання отримує номер, що входить, і після цього колегія починає готувати інші документи. Необхідно було подати такі дані: хто читає лекції в шпиталі з історичною довідкою та одержувана ними платня. Ці два документи також відклалися у справі Шумлянського.

Тим часом П.В. Завадовський (походив він з українського козацького роду Завадовських, а освіту здобув у Києво-Могилянській академії) був стурбований поліпшенням постановки викладання в ІМХІ — він був його піклувальником. У 1784 р. під головуванням сенатора Завадовського відбулася нарада, на якій обговорювалося питання щодо удосконалення постановки навчання в ІМХІ. На цю нараду було запрошено проф. М.М. Тереховського (1740–1796), який висловив свої думки з цього приводу. В тому ж 1784 р. було прийнято рішення щодо збору відомостей про стан вищої медичної освіти у Західній Європі та потребі для цього відрядити туди двох українців, докторів Тереховського та Шумлянського.

Від'їзд відкладався; а з іншого боку, можна припустити, з'явилися якісь бюрократичні труднощі щодо отримання посади в Московському генеральному шпиталі. Тоді П.В. Завадовський міг запропонувати О. Шумлянському, до його від'їзду за кордон, зарахувати його професором до ІМХІ. Цей інститут не був у підпорядкуванні Медичної колегії, а отже, сенатор міг, оминаючи цю колегію, приймати це рішення. Так, і сама закордонна поїздка, в яку 17 березня 1785 р. відправилися М.М. Тереховський та

О.М. Шумлянський, була їм задумана, і саме він домігся її здійснення, про що ми писали в одному із наших попередніх повідомлень [2].

Висновки:

1) Вперше наведено фрагменти архівних документів. Вони не лише підтверджують та уточнюють ряд дат біографії проф. Шумлянського, але й надають нові факти, які дозволяють детальніше висвітлити його життя та діяльність.

2) У документах, які ми вводимо в науковий обіг, представлені відомості за 11 років життя О. Шумлянського (1773–1784 рр.): а) 1773, 12 березня — був прийнятий до шпитальної школи при Адміралтейському шпиталі; б) 1776, 5 вересня — став лікарем і визначений на службу в той самий шпиталь на підлікарську платню; в) 1777, 21 серпня — звільнений від служби; г) 1783, 7 серпня — у Відні було виписано йому паспорт для проїзду до Санкт-Петербурга; д) 1783, 27 серпня — цим числом позначено оголошення професора Страсбурзького університету Й.Ф. Лобштейна з переліком його учнів, що захистили докторські дисертації в 1782/83 рр. і серед них названо Олександра Шумлянського; е) 1784, 23 травня — до Державної медичної колегії подав прохання на дозвіл йому медичної практики; ж) 1784, 5 червня — екзаменований Державною медичною колегією, яка визнала його гідним до ведення медичної практики та до прийняття на службу; з) 1784, 6 червня — підписано указ про дозвіл йому медичної практики; и) 1784, 9 (?) червня — був приведений до присяги; к) 1784, 28 жовтня — до Державної медичної колегії подав прохання про прийняття його на службу лекційним лікарем до шпитальної школи при Московському генеральному шпиталі.

Список використаної літератури

1. Бородій М.К. Шумлянський Олександр Михайлович // Українська радянська енциклопедія. 2-ге видання. — К., 1985. — Т.12. — С. 453
2. Васильєв Ю.К. Олександр Михайлович Шумлянський (1748–1795) про вдосконалення викладання у вищій медичній школі // Україна. Здоров'я нації. — 2022. — № 4 (70). — С. 126–133.
3. Васильєв Ю.К., Васильєв К.К. Олександр Михайлович Шумлянський (1748–1795): історіографія // Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. — 2023. — №2. — С. 26–35.
4. Змеев Л.Ф. Шумлянський Олександр Михайлович // Л.Ф. Змеев. Русские врачи-писатели. — СПб., 1886. — Тетрадь 2. — С. 169.
5. Криштопа Б.П. Шумлянський Олександр Михайлович // Києво-Могилянська академія в іменах. XVII—XVIII ст. — К., 2001. — С. 594.
6. Никитин А.Н. Шумлянский Александр // А.Н. Никитин. Краткий обзор состояния медицины в России в царствование императрицы Екатерины II. — СПб., 1855. — С. 66–67.
7. Палкин Б.Н. Шумлянский Александр Михайлович // Б.Н. Палкин. Русские госпитальные школы XVIII века и их воспитанники. М., 1959. — С. 241.
8. Чистович Я.А. Шумлянский Александр Михайлович // Я.А. Чистович. История первых медицинских школ в России. — Петербург, 1883. — С. CCCXLII — CCCXLIV.

До біографії Олександра Михайловича Шумлянського (1748–1795)

Доц. Ю.К. Васильєв, проф. К.К. Васильєв

Сумський державний університет

У роботі вперше наведено фрагменти архівних документів. Вони не лише підтверджують та уточнюють ряд дат біографії проф. Шумлянського, але й надають нові факти, які дозволяють детальніше висвітлити його життя та діяльність. У документах, які вводяться у науковий обіг, представлені відомості за 11 років життя О.М. Шумлянського (1773–1784 рр.): а) 1773, 12 березня — був прийнятий до шпитальної школи при Адміралтейському шпиталі; б) 1776, 5 вересня — став лікарем і визначений на службу в той самий шпиталь; с) 1777, 21 серпня — звільнений від служби; d) 1783, 7 серпня — у Відні було виписано йому паспорт для проїзду до Санкт-Петербурга; е) 1783, 27 серпня — цим числом позначено оголошення професора Й.Ф. Лобштейна з переліком його учнів, що захистили докторські дисертації в 1782/83 рр. і серед них названо Шумлянського; f) 1784, 23 травня — до Державної медичної колегії подав прохання на дозвіл йому медичної практики; g) 1784, 5 червня — екзаменований Державною медичною колегією, яка визнала його гідним до ведення медичної практики та до прийняття на службу; h) 1784, 6 червня — підписано указ про дозвіл йому медичної практики; i) 1784, 9 (?) червня — був приведений до присяги; j) 1784, 28 жовтня — до Державної медичної колегії подав прохання про прийняття його на службу лекційним лікарем до шпитальної школи при Московському генеральному шпиталі.

Ключові слова: історія медицини, громадське здоров'я (медична поліція), Україна, XVIII століття, О.М. Шумлянський.

To the biography of Oleksandr Mykhaylovych Shumlynsky (1748–1795)

Assoc. prof. Yurii Vasyliiev, prof. Kostyantyn Vasyliiev

Sumy State University

Fragments of archival documents are presented in the work for the first time. They not only confirm and clarify a number of dates in the biography of Professor Shumlyansky, but also provide new facts that allow us to more fully illuminate his life and activities. The documents, which are introduced into scientific circulation, present information for 11 years of O.M. Shumlyansky's life (1773–1784). a) 1773, March 12, he was admitted to the hospital school at the Marine Hospital; b) 1776, September 5, he became a doctor and was appointed to the service in the same hospital; c) 1777, August 21, he was dismissed from service; d) 1783, August 7. A passport was issued to him in Vienna for travel to St. Petersburg; e) 1783, August 27. This date marks the announcement of Professor J. F. Lobstein with a list of his students who defended their doctoral theses in 1782/83, and Shumlyansky was named among them; f) 1784, May 23, he submitted a request to the State Medical Board for permission to practice medicine; g) 1784, June 5, he was examined by the State Medical Board, which found him worthy of conducting medical practice and of being accepted into the service; h) 1784, June 6 — a decree was signed allowing him to practice medicine; i) 1784, June 9 (?), he was sworn in; j) 1784, October 28, he submitted a request to the State Medical Board to accept him as a lecturing doctor at the hospital school at the Moscow General Hospital.

Key words: History of medicine, Public Health (Medical Police), Ukraine, XVIII century, A.M. Shumlyansky.

Контактна інформація: Васильєв Юрій Костянтинович —
доцент, Сумський державний університет, вул. Римського-Корсакова 2,
м. Суми, Україна 40007
e-mail: y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

Стаття до редакції надійшла 13.09.2023 р.